

ANTANO LYBERIO GYVENIMAS IR DARBAS – LEKSIKOGRAFIJA (100-osioms gimimo metinėms)

Prabėgo visas šimtmetis nuo Antano Lyberio (1909–1996), vieno žymiausių XX a. antrosios pusės leksikografų, gimimo. Jau penkis dešimtmečius naudojames jo rengtais įvairiais lietuvių kalbos žodynais. 70-mečio proga (1979), kai A. Lyberiui buvo suteiktas nusipelnusio kultūros veikėjo vardas, jis kalbėjo: „Mano darbas ir gyvenimas susijo su leksikografija. Tą darbą dirbu daugiau kaip 40 metų. Su juo suaugau, susigyvenau ir be jo būti negaliu. Kai kas žodyno darbą laiko sausu ir neįdomiu. Man jis niekada nebuvo nei sausas, nei neįdomus. Šalia to darbo kasdienybės, visada rasdavau jame nemaža ir poezijos.“

Antanas Lyberis gimė 1909 m. lapkričio 6 d. Ėriškiuose, Panevėžio rajone. 1939 m. baigė klasikinės filologijos studijas Vytauto Didžiojo universitete. Karo ir pokario metais mokytojavo Prienų gimnazijoje, buvo jos direktorius (1946–1947 m.), o nuo 1947 m. beveik tris dešimtmečius dirbo mokslo institutuose – iki 1952 metų Lietuvių kalbos institute, vėliau – Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

A. Lyberis buvo liudytojas, kaip kūrėsi lietuvių kalbos Žodyno redakcija, kaip formavosi lietuvių leksikografijos mokykla. 1932 m., dar studentą, Juozas Balčikonis pakvietė jį talkinti prie Kazimiero Būgos kartotekos tvarkymo ir pildymo darbų. Užrašinėjo žodžius Žodyno kartotekai iš gimtųjų Ėriškių ir kitų vietų, rengė žodyno tekstus. 1932–1942 m. Žodyno redakcijos darbo laikotarpį A. Lyberis išsamiai aprašė straipsnyje „*Lietuvių kalbos žodynas*“ ir jo darbininkai, skirtame Redakcijos penkiasdešimtmečiui (*Mūsų kalba* 1, 1981, 5–17). J. Balčikonis subūrė žodynininkų kolektyvą, kuriam buvo lemta pradėti didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* kūrimo darbą ir to darbo pradžioje našiai triūsė A. Lyberis. 1941 m. išėjusio LKŽ I tomo *Prakalboje* redaktorius jį nurodė tarp artimiausių redakcijos bendradarbių, „be kurių sąžiningo darbo ir atsidėjimo“ žodynas nebūtų galėjęs pasirodyti. LKŽ rašymo istoriją A. Lyberis pratęsė straipsnyje „*Lietuvių kalbos žodyno*“ darbas (*Kalbos kultūra* 43, 1982, 4–13). Kartu su mokytoju Juozu Starkumi jis apatiko per karą Kaune paslėptos Žodyno kartotekos dalį – ją rado Šv. Antano bažnyčios rūsyje Žaliakalnyje (Pagaliau surasta visa kartoteka. – *Mūsų kalba* 2, 1972, 30–31).

1959 m. A. Lyberio parašyta disertacija *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas ir jo sudarymo principai* yra pirmasis teorinis darbas, skirtas lietuvių kalbos žodynų kūrimo problematikai. Autoreferato pavadinimas: I. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas ir jo sudarymo principai*. II. *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas ir jo sudarymo principai*. Jame rašoma, kad gynimui pateiktą darbą sudaro dvi dalys: 1 – 1954 m. Lietuvos TSR MA išleisto *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* teksto dalis (raidės: b, c, č, f, g, h, i, j, k, n, o, p, š, z, ž – iš viso 59 autoriniai lankai) ir įvadas; 2 – *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas* ir teorinis įvadas. Taigi, mokslo laipsnis A. Lyberiu buvo suteiktas už dviejų naujų lietuvių kalbos žodynų sudarymo principus.

A. Lyberis – teorinį ir praktinį žodyno darbą dirbęs kalbininkas. Per penkiasdešimt aktyvios veiklos metų jis dirbo prie svarbiausių lietuvių kalbos žodynų: akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*. Nuo 1941 iki 1986 m. rengė ir redagavo net 14 akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* tomų (I₁, I₂, II₁, II₂, III–VIII, X, XII–XIV). Už darbą prie žodyno 1965 m. jam kartu su kitais žodynininkais buvo paskirta Lietuvos valstybinė premija. A. Lyberis – *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmųjų dviejų leidimų (1954, 1972) teksto autorius ir redaktorius. Pirmam leidimui atrinkinėjo žodžius iš kartotekos, parašė didžiąją teksto dalį (dalį teksto parašė Napalys Grigas). Zofija Kėzytė prisimena, kad dar neišspausdinto žodyno

rankraščiu naudojosi LKŽ teksto rašytojai. Sunkiausia pirmiesiems: reikėjo pateikti ne tik pirmojo norminamojo lietuvių kalbos žodyno korpusą, parinkti vartosenos pavyzdžius, bet ir išskirti pagrindines (svarbiausias) žodžių reikšmes, jas paaiškinti. Vėliau pamatinis šio žodyno korpusas tapo pagrindu naujiems leidimams, juo rėmėsi naujų dvikalbių žodynų rengėjai.

Kalbininkas yra pirmojo *Lietuvių kalbos sinonimų žodyno* (1961) autorius, aprašęs 720 sinoniminių žodžių lizdų. Vėliau parengė išsamesnį *Sinonimų žodyną* (1981), kuriame aprašė 5200 sinoniminių žodžių grupių. Šio žodyno 2-ąją pataisytą leidimą, redaguotą Jono Paulausko, 2002 m. išleido Lietuvių kalbos institutas.

Pirmosios A. Lyberio recenzijos, išspausdintos *Naujojoje Romuvoje*, buvo skirtos Jono Jablonskio *Raštams* (1935) ir Leonardo Dambrausko *Kalbos patarėjui* (1939). Dirbdamas mokslo institute rūpinosi ir mokyklos reikalais. Jis anksti suprato, kad mokyklai labai svarbūs ir aktualūs yra rašybos, taisyklingos kalbos dalykai. 1956 m. A. Lyberio parengtas *Lietuvių kalbos rašybos žodynas mokykloms* (bendraautoris N. Grigas) sulaukė 6 leidimų, o 1983 m. išleistas *Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas* (bendraautoris Pranas Kniūkšta) – 13 leidimų (naujausias pakartojimas – 2009 m.).

Žodynininko parengti lietuvių–rusų kalbų žodynai ir šiandien tebeleidžiami: išėjo 10 įvairių leidimų, o naujausias – 2009 metais. 1956 m. su V. Kosuchinu jis išleido mokykloms skirtą lietuvių–rusų kalbų žodyną, kurio apimtis apie 2200 žodžių, 1985 m. su Kaziu Gaiveniu ir V. Šernu – *Mokyklinį lietuvių–rusų kalbų žodyną*, kurį „Šviesos“ leidykla pakartojė pavadinimu *Trumpas lietuvių–rusų kalbų žodynas* (1989, 2002 ir kompaktinė plokštelė, 2003). *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, išleistas 1962 m., turėjo apie 37 tūkst. žodžių, 1971 m. – apie 50 tūkst., 1988 m. – apie 65 tūkst. žodžių. Paskutinis variantas pakartotas dar tris kartus (2001, 2004, 2008) ir kompaktine plokštele (2004).

Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro 2009 metais sudarytas ir išleistas A. Lyberio darbų rinkinys *Leksikografijos teorija ir praktika*. Jame skelbiami straipsniai, skirti leksikografijos, sinonimijos, leksikos, akcentologijos tyrimams, disertacijos autoreferatas, taip pat artimųjų, kolegų, mokiinių prisiminimai, jo darbų bibliografija. Knygoje panaudota medžiaga iš archyvo, kurį Institutui padovanojo jo duktė Jūratė Lyberytė-Lukoševičienė. LKI bibliotekos fondus papildė ir per 200 kalbotyros knygų rinkinys.

Antano Lyberio parengti žodynai tebegyvena ir XXI amžiuje: tai didžiulė parama ir žodynų rengėjams, ir kalbos praktikams.